

ประวัติศาสตร์และคุณค่าทางอารยธรรมสมัยทวารวดี

Historical Ecology And Dvaravati Civilization

Received:	October	31, 2018
Revised:	June	14, 2019
Accepted:	June	17, 2019

พระครูโสภณวีรานุวัตร (Phrakhrusophonweeranuwat)*

พระครูวิบูลเจติยานุรักษ์ (Phrakhru wiboonjetianurak)**

เอกมงคล เพ็ชรวงษ์ (aekmongkol phetchawong)***

บทคัดย่อ

บทความนี้ ผู้เขียนต้องการจะศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร ที่กล่าวถึงการเข้ามาของพระพุทธศาสนา ในแผ่นดินไทยจากเอกสารต่าง ๆ เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎก วรรณกรรม พระพุทธศาสนาในลังกา พม่า ล้านนาและล้านช้าง ตลอดจนงานค้นคว้าของนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีที่ได้ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับ เรื่องอารยธรรมสมัยทวารวดี (เมืองอู่ทอง) รวมทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้าน ศิลปกรรมว่า มีความเกี่ยวข้องกัน มากน้อยเพียงใด ซึ่งจะก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ รวมทั้งการเผยแพร่ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาตลอดถึง ร่องรอยและอิทธิพลด้านต่าง ๆ ที่ได้รับจากพระพุทธศาสนา อันจะนำมาเพื่อประโยชน์ต่อท่านผู้สนใจทาง ประวัติศาสตร์ทางคุณค่าอารยธรรมของทวารวดีทุกท่าน

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์ คุณค่า อารยธรรมสมัยทวารวดี(อู่ทอง)

* ผู้แต่ง อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี. 72160

Faculty of Social Science Machulalongkornrajavidyalaya MCU at SuphanBuri Si Suvarnabhumi Buddhist College ,72000.Tel. e-mail : 2555 ido @ gmail.com.72160.โทร.092-5909595

** ผู้ร่วมบทความ อาจารย์ประจำ/รักษาการผู้อำนวยการ วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี. 72160

Signed article Lecturer Ph.d,ed, MCU at SuphanBuri Si Suvarnabhumi Buddhist College ,72000. Tel.084-5678980.

*** ผู้ร่วมบทความ อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดสุพรรณบุรี. 72160.

Faculty of Social Science Mahachulalongkorn rajavidyalaya University, MCU at SuphanBuri Si Suvarnabhumi Buddhist College ,72000.Tel. โทร.094-5535366.. อีเมล :aekmong123@ hotmail.com

Abstract

The development of Buddhism in Thailand has a long history. In order to go into detail about its history, it is necessary to divide it into three different key periods of time, all which have greatly influenced this religion and the spiritual founder Siddhartha Gautama. These three time periods that we will look at include: Theravada, from the Asoka period; the Mahayana period; and finally, the Theravada from Sri Lanka. Siddhartha Gautama's life accounted for his life discoveries, monastic rules practiced, and path to enlightenment, which is followed by current Buddhists.

First, we will look into the period where Buddhism first started in Thailand during the Theravada from Asoka's period. Buddhism was introduced and established by King Asoka in Patalilbutta City during the 3rd century B.C. King Asoka sent monks out of the country to follow and learn about Buddha's teachings. While other monks were learning the ways of Buddha, two monks stayed behind in Thailand to teach people there. During this period, the first signs of Buddhism were seen in Thailand and became very prevalent.

Since the introduction of Buddhism in Thailand, it became noticeable that these beliefs also started to spread to other areas of Asia during the Mahayana period. King Kanitsaka the Great had the intention of spreading Buddha's teachings farther than just his kingdoms. He began to send groups of monks throughout Central Asia in order to help spread the word. Once Mahayana's Buddhism expanded into Thailand, it became widely accepted by the people. Mahayana's Buddhism spread from the southern regions, to the north via the central areas of the country. This created a large multicultural society, with different dialects that still, today, inhabit the Thai language. The spread of the beliefs of Buddhism had officially begun in Thailand.

This article needs to be analyzed something it is coming from philosophy of Buddhism. This is the land of Thailand. References from documents such as Phra Trai-Pidok, Commentary, Literature, and Buddhism in Ceylon. So we now emphasize on to Dvaravati (U-Thong) as a Burma Lanna and Lan Chang Throughout the research of historians and archaeologists who have studied the subject of civilization Dvaravati. (U-Thong county), as well as the analysis of artistic information that is too relevant. This will create some new knowledge as well as propaganda. The arrival of Buddhism are all the traces and influences of Buddhism. This will be useful for those interested in the history of the value of civilization of Dvaravati (U-Thong)

Keywords: History Civilization Dhavaradee period (Uthong)

บทนำ

ตำนานหรือเอกสารทางศาสนากล่าวว่าประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ทรงส่งสมณทูตสายที่ 8 โดยมี**พระโสณเถระและพระอุตตเถระ**เป็นหัวหน้ามาเผยแผ่ พระพุทธศาสนายังดินแดนสุวรรณภูมิ (วิ.อ. (บาลี) 1/58, มหาวส. (บาลี) 1/6/82.) ไทยเชื่อว่าได้แก่จังหวัดนครปฐม สวนพม่าก็เชื่อว่าเป็นเมืองสะเทิม (พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), 2554:494) แล้วประดิษฐานพระพุทธศาสนา จนเป็นปกแผ่นแพรหลาย แต่ความสับสนเนื่องแห่ง พระพุทธศาสนาก็ดูเหมือนจะเลื่อนลงไป สมัยก่อนพุทธกาล ชาวอินเดียได้เดินทางมาค้าขายกับสุวรรณภูมิอยู่เสมอ และเข้ามาตั้งถิ่นฐานรกรากและเผยแพร่วัฒนธรรม แก่ชาวพื้นเมืองในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มานานแล้ว และด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนาไม่มีความรังเกียจลัทธิอื่นใดที่ร่วมสมัยในต่าง ๆ ดังนั้น จึงมีผู้นับถือพระพุทธศาสนาเดินทาง เข้าสู่ดินแดนแหลมอินโดจีนเป็นจำนวนมาก (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2557: 6-7.)

จากการศึกษาค้นคว้าสมัยปัจจุบันทำให้ทราบว่า คนสมัยทวารวดีมีการผสมผสานอยู่ร่วมกันหลายเผ่าพันธุ์ และมีความสัมพันธ์กันในด้านศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาในลุ่มน้ำเจ้าพระยา และมีการสร้างสรรค์วัฒนธรรมประเพณีร่วมกัน โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นตัวเชื่อมกฤษฎาที่จะไขไปสู่ความกระจ่างแห่งประวัติศาสตร์ ในระยะนี้ จากการผสมผสานกันทางวัฒนธรรม จึงเกิดลักษณะเฉพาะของศิลปวัฒนธรรมทวารวดีที่เนื่องในพระพุทธศาสนาขึ้น เหตุที่พระพุทธศาสนา มีรากฐานมาจากวัฒนธรรมอินเดีย ได้ถูกเลือกรับและปรับเข้าเป็นแกนหลักของบ้านเมือง จนกลายเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงความหลากหลายทางวัฒนธรรมทางสังคมและคติความเชื่อต่าง ๆ เขาดวยกัน และพระพุทธศาสนานับว่ามีส่วนในการกำหนดแบบแผนทางการเมือง สะท้อนออกมาในรูประบบกษัตริย์ ซึ่งมีฐานะเป็นทั้งพระโพธิสัตว์และพระจักรพรรดิราช พระพุทธศาสนามีความสำคัญที่เป็นความเชื่อทั้งในระดับรัฐและประชาชน (ธิดา สารยา, (ศรี) ทวารวดี:, (2532:23-24) ประเทศไทยได้มีและเจริญรุ่งเรืองมาแลแต่อดีต แต่การจัดสมัยทางประวัติศาสตร์ก็นับเพียงสมัยสุโขทัยลงมา จึงทำให้การศึกษาความจริงขาดหาย หากพิจารณาให้ดีจะพบว่า ถ้าไม่มีอดีตจะมีปัจจุบันได้อย่างไรกัน ศูนย์กลางของทวารวดีตั้งอยู่ที่ไหนตามเอกสารที่นักวิชาการได้นักควาเผยแพร ส่วนใหญ่ลงความเห็นว่ ศูนย์กลางทวารวดีน่าจะอยู่บริเวณภาคกลางตอนล่างของประเทศไทย เพราะได้พบหลักฐานสำคัญมากกว่าแหล่งอื่น รวมทั้งมีที่ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมต่อการรับอารยธรรมจากภายนอก หลักฐานทางโบราณคดีที่ทำให้นักวิชาการตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับศูนย์กลางของทวารวดีไว้ 3 แห่ง คือ**เมืองอู่ทอง เมืองนครปฐมและเมืองลพบุรี** (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ผศ.ดร., (2547:61),

ส่วนนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้สันนิษฐานว่า เนื่องจากทวารวดีได้รักษาจารีตของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่เจริญรุ่งเรืองมาแต่สมัยสุวรรณภูมิ จึงมีความสัมพันธ์กับชาวพุทธอินเดียในลุ่มแม่น้ำคงคา มา ฉะนั้น พุทธศิลปะของทวารวดีจึงมีการเลียนแบบราชวงศ์คุปตะและมีศูนย์กลางสำคัญอยู่ที่จังหวัดนครปฐม ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 12 ทวารวดีได้แผ่ขยายอิทธิพลไปในทิศต่าง ๆ เหนือขึ้นไปจนถึงลพบุรี จากลพบุรีแผ่ขึ้นไปจนถึงภาคเหนือของประเทศไทย และเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากทวารวดีไปตั้งมั่นทางภาคเหนือ สืบมาอีกหลายศตวรรษ

นอกจากนี้ นักปราชญ์ชาวลาวได้ทำการศึกษาประวัติศาสตร์ลาว มีการกล่าวถึงอาณาจักรทวารวดีว่า สมัยที่มอญ-ขอมเป็นใหญ่ อยู่ในแหลมอินโดจีน หรือสุวรรณภูมินั้น สุวรรณภูมิ ได้แบ่งเขตอำนาจออกเป็นอาณาจักรใหญ่ ๆ สองอาณาจักร คืออาณาจักรทวารวดีหรือศรีวิชัย และอาณาจักรโคตรบูรหรือโคตรบูร โดยอาณาจักรทวารวดีหรือศรีวิชัยคลุมถึงดินแดนภาคตะวันตกของแหลมอินโดจีนนับแต่ปากดงพญาเย็นใต้เมืองนครราชสีมาลงไป จนถึงเขตแดนพม่าด้านตะวันออก เลยไปจนถึงแหลมมลายู ในปี พ.ศ.218 หรือ พ.ศ. 236 พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียได้ส่ง สมณทูตอันมีพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระ เป็นหัวหน้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอาณาจักรสุวรรณภูมิ สันนิษฐานว่า ศูนย์กลางของอาณาจักรตั้งอยู่บริเวณเมืองนครปฐม ในประเทศไทย ส่วนอาณาจักรโคตรบูรหรือพุนั้น คืออาณาจักรที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอาณาจักรทวารวดีมีอาณาเขตตั้งแต่เมืองนครราชสีมาเป็นต้นมา รวมเอาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย และประเทศลาวตั้งแต่แขวงเวียงจันทน์ลงไป จนถึงนครจำปาศักดิ์ อาณาจักรนี้เริ่มมีอำนาจขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 5 ถึงพุทธศตวรรษที่ 11 (สิริ วีระวงส, (สมหมาย เปรมจิตต ผุสแปล), (2540:6-7.) มีนักปราชญ์หลายท่าน ได้กล่าวถึงภูมิของเมืองโบราณต่าง ๆ เช่น ทักษิณ อินทโยธา เสนอว่า (ทักษิณ อินทโยธา, (2534:14.) แถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาและด้ามขวานทองได้เกิดมีชุมชนขึ้นตั้งแต่สมัยพุทธกาล หรือก่อนนั้น เมื่อกว่า 2,000 ปีมาแล้ว เช่น เมืองนครชัยศรี, เมืองพงศิก, เมืองอุทอง, เมืองคูบัว, เมืองศรีมโหสถ, เมืองไชยา และเมืองดินแดง เป็นต้น ยังมีข้อมูลไม่ลงรอยกันเกี่ยวกับเรื่องชนชาติของชาวทวารวดีอีกจำนวนมาก บางกลุ่ม สันนิษฐานว่า เป็นพวกมอญด้วยเหตุผลคือ (สิริวิวัฒน์ คำวันสา, รศ., (2542:18-20.) (1) มีการพบจารึกภาษามอญที่ลพบุรี จารึกด้วยอักษรที่เก่าประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-14 จารึกที่เสา 8 เหลี่ยม ซึ่งมีบัวหัวเสาเหมือนที่นครปฐม (2) พระนางจามเทวี ย้ายจากลพบุรีไปครองศรีภูมิในพุทธศตวรรษที่ 13 นั้นเป็นเจ้าหญิงมอญและ (3) ยอร์ช เซเดส ได้อ่านจารึกซึ่งพบที่วัดโพธิ์ร้างที่นครปฐม และนำไปเผยแพร่ที่ปารีสใน พ.ศ.2495 ก็สนับสนุนว่าทวารวดีเป็นอาณาจักรมอญ

เรื่องราวความเป็นมาในช่วงสมัยทวารวดี เป็นเรื่องที่นักศึกษายังคงให้ความสนใจ สืบเสาะหาหลักฐานพระพุทธรูปศาสนา ในช่วงแรกเขามานั้นมีกำเนิดและพัฒนาการมาอย่างไร ผ่านลายสุสมัยทวารวดี และสมัยต่อมาอีกอย่างไรบ้าง ยังคงเป็นเรื่องท้าทายและรอการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมอยู่เสมอ ในส่วนของประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีนั้น ยังไม่มีการศึกษาวิจัย โดยตรงหรือจะมีก็จำกัดวงอย่างมาก ส่วนมากเป็นการศึกษาวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ด้านอื่น เช่น โบราณคดี และการขุดค้นหาหลักฐานเพื่อยืนยันถึงภูมิของชุมชนในอดีตเป็นต้นเท่านั้น ทำให้การศึกษา เรื่องราวของพระพุทธศาสนาในช่วง ดังกล่าว ขาดตอนไปอย่างน่าเสียดาย และไม่ควรจะเป็นปัจจุบันได้มีนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดี ทำการสำรวจ ขุดค้นพบข้อมูลใหม่ๆ จำนวนมาก ที่จะทำให้สามารถทราบความเป็นมาและสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาได้ดีขึ้น เพียงแต่เรื่องราวดังกล่าวเป็นการนำเสนอที่ยังกระจัดกระจายกันอยู่ไม่ได้กล่าวต่อเนื่องกัน เพราะต่างคนต่างศึกษาค้นคว้า ทำให้ประติดประต่อเรื่องได้ลำบาก

ความหมาย อารยธรรม (Civilization) สมัยทวารวดี

อารยธรรม ในภาษาไทยเป็นคำภาษาสันสกฤต มาจากคำว่า อารย กับ ธรรม โดย อารยะ แปลว่า เจริญ และ ธรรม แปลว่า สิ่งที่ดีงาม ดังนั้น อารยธรรมจึงหมายถึง สิ่งที่ดีงาม อารยธรรม ในภาษาอังกฤษคือคำว่า civilization มีความหมายที่เกี่ยวข้องกับคำ civil และ civilized ซึ่งมาจากภาษาละตินว่า civis หมายถึง

พลเมือง (citizen) เมื่อเราแยกคำว่า civil หมายถึง เมือง และ -ization ซึ่งมีความหมายโดยนัยบอกว่าเป็นกระบวนการทำให้เป็น ดังนั้น civilization จึงมีความหมายว่า กระบวนการทำให้เป็นเมือง และ สมัยทวารวดี คำว่า ทวารวดี เป็นคำภาษาสันสกฤต เกิดขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 147 โดยนายแซมมวล บีล (อังกฤษ: Samuel Beel) ได้แปลงมาจากคำว่า โทโลโปตี (อังกฤษ: Tolopototi) ที่มีอ้างอิงอยู่ในบันทึกของภิกษุจีนจิ้นฮง (อังกฤษ: Hiuantsang) ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 1 กล่าวว่า โกลโปตี เป็นชื่อของอาณาจักรหนึ่งตั้งอยู่ระหว่างอาณาจักรศรีเกษตร และอาณาจักรอีสานปุระ และเขาได้สรุปด้วยว่า อาณาจักรนี้เดิมตั้งอยู่ในดินแดนประเทศไทย(สยาม) ปัจจุบัน และยังสันนิษฐานคำอื่นๆ ที่มีสำเนียงคล้ายกัน เช่น จวนโลโปติ (อังกฤษ: Tchouanlopoti) หรือ เซอโฮโปติ (อังกฤษ: Chohopotiti) ว่า คือ อาณาจักรทวารวดีด้วย

อาณาจักรทวารวดี เป็นที่น่าเชื่อถือขึ้นอีกเมื่อพบเหรียญเงิน เหรียญมีจารึกภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 จากเมืองนครปฐมโบราณ มีข้อความว่า **ศรีทวารวดีศวรปุณยะ** ซึ่งแปลได้ว่า **บุญกุศลของพระราชแห่งศรีทวารวดี** หรือ บุญของผู้เป็นเจ้าของแห่งศรีทวารวดี หรือ พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ อาณาจักรทวารวดีจึงเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่ามีอยู่จริง และยังเชื่อกันอีกด้วยว่าเมืองนครปฐมโบราณน่าจะเป็นศูนย์กลางหรือเมืองหลวงของอาณาจักร (แต่ปัจจุบันพบเหรียญลักษณะคล้ายกันอีก เหรียญ ที่อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดสุพรรณบุรี และที่อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี ความสำคัญของเมืองนครปฐมจึงเปลี่ยนไป) แต่ขณะเดียวกันนักวิชาการบางท่านก็เชื่อว่าอำเภออุทุมพรพิสัย หรืออาจเป็นจังหวัดลพบุรี ที่น่าจะเป็นเมืองหลวงมากกว่ากันมีนักปราชญ์นักวิชาการได้ให้แนวคิดความคิดไว้หลายประการด้วยกันได้แก่

ขุนวิจิตรมาตรา ได้เขียนหนังสือเรื่อง "หลักไทย" สรุปความได้ว่า การที่ชนชาติไทยได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนามาแต่ครั้ง โบราณดึกดำบรรพ์ สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันเชื่อได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความเจริญแก่ชาติอนึ่งประการ ทั้งในเรื่องการศึกษาซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญของคนในชาติ โดยได้อาศัยวัด และพระสงฆ์ เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิทยาการ ให้การอุปสมบทเป็นพระในพระพุทธศาสนาที่ถือกันมาจนเป็นประเพณีที่ดั่งาม และสำคัญของคนในชาติจวบจนทุกวันนี้ ถือเป็นการอบรมนิสัยจิตใจ ให้เป็นพลเมืองที่ดีของชาติ ซึ่งเป็นผลดีในการอยู่รวมกันและอำนวยความสะดวกในการปกครองเป็นไปโดยเรียบร้อยไม่ประทุษร้ายเบียดเบียนกัน ไม่ยุยง สงเสริมให้ดูหมิ่น เหยียดหยาม ใคร ๆ มีแต่ความสมัครสมานสามัคคี ปองดอง กัน เป็นต้น

ฉะนั้น จึงนับว่า พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลในทางเป็นเครื่องพอกพูนความดีงาม และความเจริญรุ่งเรือง ให้แก่คนไทย ชาติไทยมาเป็นระยะเวลายาวนานตราบนานแสนนานทุกวันนี้ **น. ณ ปากน้ำ** ได้เขียนหนังสือเรื่อง "ศิลปะโบราณในสยาม" สรุปได้ว่า นับตั้งแต่พระพุทธปรินิพพานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 1-4 พระพุทธศาสนาได้แตกแยกเป็นนิกาย ต่างๆ ทั้งเพื่อรักษาคำสอนเดิม และเพื่อต่อสู้กับแนวความคิดของศาสนาพราหมณ์ ทำให้พระพุทธศาสนานิกายมหาสังฆิกะ เจริญรุ่งเรืองในทางภาคใต้ของอินเดีย และนิกายสรวาสตวาทินที่แยกไปจากนิกายเถรวาท ไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ทางตอนเหนือของอินเดีย ส่วนนิกายเถรวาทดั้งเดิมบริสุทธิ์ก็ไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ที่เกาะลังกา ซึ่งภายหลังได้กลายเป็นศูนย์กลางแพร่หลายไปสู่ดินแดนสุวรรณภูมิหลายระลอก

พระธรรมปลูก(ป.อ.ปยุตโต)ได้สันนิษฐานเรื่องดินแดนซึ่งเป็นเส้นทางติดต่อระหว่างอินเดียกับประเทศไทยสมัยก่อน ไว้ในหนังสือเรื่อง"จาริกบุญ-จาริกธรรม"สรุปความได้ว่า ดินแดนส่วนที่เป็นแหลมของประเทศไทยปัจจุบัน น่าจะเป็นส่วนแรกสุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับการติดต่ออย่างสืบเนื่องกับอินเดีย โดยพวกพอลินีอิกจากอินเดียใต้ซึ่งเป็นดินแดนที่พระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายและเป็นแหล่งเผยแพร่วัฒนธรรมแห่งชมพูทวีป

พระมหาสนิท อนุจारी (สมุหิรัญม) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง"พระพุทธศาสนากับวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย: ศึกษาเฉพาะกรณีศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภาสิตพระร่วง" สรุปความได้ว่า พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา และได้แพร่หลายขยาย ประดิษฐานมั่นคงและเจริญรุ่งเรืองสืบมาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏอยู่ในจารึกโบราณสถานและวรรณคดีต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าพระพุทธศาสนาได้เจริญแพร่หลายและมีอิทธิพลในภูมิภาคนี้มาตั้งแต่อดีตกาล (พระมหาสนิท อนุจारी(สมุหิรัญม), (2546:23) **พยอม สู้ทัศน์ ณ อยุธยา** ได้เขียนหนังสือเรื่อง" การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาลงที่บ้าน"คูบัว"อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะ จาก พ.ศ. 273-703" จะเห็นได้ว่าคณะของพระเถระมาทางเรือจากอินเดียตอนใต้ แลมาขึ้นที่เมืองท่าตะโกละหรือตะกั่วป่าแล้ว เดินทางยอนขึ้นมาทางเขาภูเขางาชไชย ภูเขาตะนาวศรี ที่กั้นเขตแดนระหว่างไทยกับอินเดีย เพราะเป็นเส้นทางที่ชาวอินเดีย ชาวปาชาวเขา เคยใช้เป็นเส้นทางเดินมาแล้วในสมัยโบราณ เพราะเป็นเส้นทางที่เขาถึงตอนใต้ของดินแดนสุวรรณภูมิ และตรงกับเส้นทางเดินเรือจากอินเดียมาสุวรรณภูมิ ทั้งยังมีความสะดวกมากกว่า เส้นทางอื่นด้วยและการที่คณะของพระโสณเถระได้รับความสะดวก อาจเป็นเพราะพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ก่อนที่พระเจ้าอโศกมหาราชจะได้จัดส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังทวีปต่าง ๆ อย่างเป็นทางการก็ได้ (พยอม สู้ทัศน์ ณ อยุธยา, (2511:130 - 140.)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้นิพนธ์หนังสือเรื่อง "ตำนานพระพุทธเจดีย์" สรุปความตอนที่ว่าด้วยพระพุทธศาสนาในประเทศไทยได้ว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยที่ราชธานีนครปฐมนั้น มีโบราณวัตถุบางอย่าง ปรากฏอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ เช่น ศิลาทำเป็นรูปพระธรรมจักรเหมือนอย่างเช่น ที่ชาวอินเดียสร้างกันในสมัยเมื่อก่อนมีพระพุทธรูป และภาษาที่จารึกพระธรรมเป็นภาษามคธ กับ ทั้งยังมีคติที่ถือกันเมื่อก่อนมีพระพุทธรูป เช่น ทำพระแท่นพุทธอาสนและรอยพระพุทธบาทเป็นที่สักการบูชาปรากฏต่อมาอีกหลายอย่างสัญลักษณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาที่มาประดิษฐานในประเทศไทยนี้เป็นนิกายเถรวาทอย่างที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้ไปประกาศใน นานาประเทศ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยนานาก่อน พ.ศ.500 และนับถือสืบทอดกันมั่นคงต่อมาอีกนาน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 145-146.) ทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับการเข้ามาของ พระพุทธศาสนาสู่ประเทศไทยว่า เนื่องจากพระพุทธศาสนาเข้าประเทศไทยหลายยุคและหลาย นิกาย จึงเป็นเหตุให้มีโบราณสถานหลายแบบ ซึ่งเรียกเป็นสมัยได้ 7 สมัย สมัยที่ 1 คือสมัยทวารวดี โดยกำหนดเอาตั้งแต่ พ.ศ. 500 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่า พุทธเจดีย์สมัยทวารวดีพบที่นครปฐมมาก กว่าแห่งอื่นและเป็นพุทธเจดีย์ที่เก่าที่สุดในประเทศไทย สันนิษฐานว่า ได้อิทธิพลจากแคว้นมคธราช โดยวัตถุที่สร้างเป็นพุทธเจดีย์ในสมัยนี้ มีทั้งที่เป็นธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์และอุเทสิกะเจดีย์ ครบทั้ง 4 อย่าง แต่ถือเอาการสร้าง

พระธาตุเจดีย์เป็นสำคัญกว่าอย่างอื่น อาจเนื่องด้วยकारที่พระเจ้าโศกมหาราชได้ทรงแจกพระบรมสารีริกธาตุให้ไปประดิษฐานในประเทศที่ทรงสง สมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนานั้นๆ ด้วย

เสถียร โพธิ์นันทะ ได้เขียนหนังสือเรื่อง"ภูมิประวัติพระพุทธเจ้า"สรุปความเรื่องการเข้ามาของพระพุทธศาสนาได้ว่า พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมาในระยะแรกเป็นพระพุทธศานานิกายเถรวาท ได้เจริญรุ่งเรือง อยู่หลายศตวรรษและแพร่หลายครอบคลุมไปทั่วในแถบแหลมอินโดจีน ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 6 พระพุทธศานานิกายมหายาน ก็ได้เข้าสู่ประเทศไทยสมัยก่อนโดยมาทางบกเข้ามาทางแคว้น **เบงกอล** ทางพม่าเหนือ และทางทะเลซึ่งมาขึ้นที่แหลมมลายู สุมาตราและอ้อมอ่าวเข้ามาทาง ประเทศกัมพูชาก็มี เหตุการณ์ต่างๆ นี้อยู่ในสมัยอาณาจักรพูนัน ปรากฏว่าช่วงเวลาดังกล่าวชาวพูนันนับถือพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทและมหายาน ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอย่างมากจนถึงกับมีสมณทูตชาวพูนันเดินทางไปแปลพระคัมภีร์ถึงประเทศจีน ในพุทธศตวรรษที่10 คือท่านพระสังฆปาละ และพระมันทรเสน (เสถียร โพธิ์นันทะ,: 1-6.)

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้เขียนบทความเรื่องความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์สมัยโบราณ ซึ่งยืนยันถึงเรื่องราวความมีอยู่ของสุวรรณภูมิ(ก่อนสมัยทวารวดี)สรุปความได้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะเอเชียอาคเนย์สมัยโบราณ 3 เรื่อง คือ 1) ปัญหาเกี่ยวกับอาณาจักรพูนันและอาณาจักรเจนละโดยทั่วไปประวัติศาสตร์สมัยโบราณในประเทศกัมพูชาสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร (pre-Angkorean period)และมีอายุก่อน พ.ศ.1355 นั้นนิยมใช้ชื่อตามที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุจีนคืออาณาจักรพูนัน และอาณาจักรเจนละซึ่งนักวิชาการหลายท่านสนใจศึกษาค้นคว้าเช่น ศาสตราจารย์โคลด ซาค (Claude Jacques) ศาสตราจารย์เปอลีโอด (Paul Pelliot), ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส ศาสตราจารย์ ฟินอต (Louis Finot), ศาสตราจารย์ดูปองต์ (P.Dupont) 2) เดิม ศาสตราจารย์เซเดส เขียนไว้ในหนังสือว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ของขอมทรงเป็นเชื้อชาติมลายูและเสด็จขึ้นมาจากเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาได้เปลี่ยนความเห็นวว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทรงเป็นเจาชายขอมแต่ดั้งเดิม 3) หลักฐานทางด้านโบราณคดีที่อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี กรมศิลปากรได้ทำการขุดค้นซากโบราณสถานที่เนินทางพระพวัตฤสำคัญที่สลักศิลา คือ องค์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ยืนพระเศียรพระพุทธรูป ประติมากรรมสัมฤทธิ์ เช่นเศียรพระพุทธรูป หรือพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดเล็กและพระพิมพ์ เครื่องประดับปูนปั้นรูปเทวดา มนุษย์และยักษ์ หลักฐานที่ค้นพบเหล่านี้ยืนยันว่าเมืองสุวรรณปุระในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ ในประเทศกัมพูชา คงจะเป็นเมืองสุพรรณบุรีของไทยอย่างแน่นอน (สุภัทรดิศ ดิศกุล,ศ.ม.จ.,2514: 9-12)

นอกจากนี้ ยังได้ทรงเรียบเรียงหนังสือเรื่อง"ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000" โดยกล่าวถึงการขยายตัวของศิลปวัฒนธรรมของทวารวดี โดยอ้างคำของศาสตราจารย์ ของ บวสเชอลีเยรว่า ศิลปะแบบทวารวดีได้ขยายตัวออกไป 3 ทางคือ ทางทิศตะวันออก ทางหนึ่งไปยังอำเภอรัฐประเทศ ผ่านทางดงละครและคงศรีมหาโพธิ์ อีกทางหนึ่งไปยังที่ราบสูง โคราช โดยผ่านทางจังหวัดสระบุรีและแยกออกเป็นหลายสายที่แม่น้ำมูลไปยังจังหวัดมหาสารคาม ทางทิศเหนือไปยังจังหวัดลำพูน (คืออาณาจักรหริภุญชัย) โดยผ่านทางจังหวัดลพบุรี นครสวรรค์และตาก ทางใต้มีทางลงไปยังแหลมมลายูโดยผ่านทางจังหวัดราชบุรี และเพชรบุรี ทางเหล่านี้มาบรรจบกันแถวบริเวณเมืองอุทอง ที่ทราบได้เช่นนี้ เพราะอาศัยโบราณสถานแบบทวารวดี ที่ค้นพบตามสาย

สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว มีความเจริญถึงขั้นถลุงและหล่อโลหะได้ และเป็นสังคมเกษตรกรรม "โดยเฉพาะร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน" (ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี: การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, หน้า 86-89.)

จากการที่คนมีการติดต่อกันมากขึ้น ก็เกิดมีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ตามมาโดยเฉพาะการติดต่อค้าขายระหว่างชาวอินเดีย และกลุ่มชนเหล่านี้ ก่อให้เกิดการเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดีย มายังดินแดนแถบนี้ (ศรีศักร วัลลิโภดม, (2539:43-46.) กลายเป็นสื่อสำคัญที่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางของไทย เดิมเมืองอยู่ทางตั้งอยู่ บนแนวชายฝั่งทะเลและแนวชายฝั่งทะเลอาจอยู่สูงกว่าปัจจุบันประมาณ 3.5-4 เมตร ลักษณะ เป็นอ่าวลึก เว้าเข้าไป ห่างจากชายฝั่งทะเล ปัจจุบันไปทางทิศเหนือประมาณ 140 กิโลเมตร เริ่มจาก เพชรบุรี ราชบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี อ่างทอง สิงห์บุรี ลพบุรี สระบุรี ผานนครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ชวงนั้นมีเมืองโบราณหลายเมือง ตั้งอยู่บริเวณที่เป็นอ่าวเว้า เข้าไป เช่น เมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เมืองอูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น (กรมศิลปากร, โบราณคดี เมืองอูทอง, (2545:27-30) เป็นอันว่าความกว้างใหญ่แห่งดินแดนที่วัฒนธรรมทวารวดีแผ่ไปถึงนั้น มีอยู่จริง แม้แต่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงเห็นว่า "สมัยที่ทวารวดีรุ่งเรืองนั้น มีอาณาเขต กว้างขวางมากตั้งแต่นครปฐม ราชบุรี สุพรรณบุรี จนกระทั่งถึงจังหวัดนครราชสีมา" (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, :127)

จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6-9 บริเวณภาคกลางของไทยมีความเจริญด้านการค้าโดยเฉพาะการค้าทางเรือก่อให้เกิดความเจริญอย่างมากและมีประชากรหนาแน่น ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 11-16 พบว่าทวารวดีได้มีขอบเขตและวัฒนธรรมกระจายออกไปในหลายพื้นที่ทั้งทางตะวันออก ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ก็เช่นกัน มีแหล่งอารยธรรมโบราณและมีการตั้งถิ่นฐานชุมชน ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 3-9 มาแล้วหลายแห่งมีการตั้งถิ่นฐานต่อเนื่องมายาวนานจนถึง สมัยประวัติศาสตร์ โดยตั้งถิ่นฐานใกล้กับลำน้ำสำคัญเป็นหลักได้แก่ บริเวณลำน้ำมูล ลำน้ำชี ลำน้ำพอง ลำน้ำป่า และลำน้ำสงคราม เป็นต้น

โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำชี ชุมชนมีพัฒนาการต่อเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-16) จากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองนาคน เมืองกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม และเมืองไพร จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น เมืองดังกล่าวได้ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง เป็นทำเลที่เหมาะสมในการตั้งถิ่นฐานการทำกินของกลุ่มชนโบราณ โดยมีแม่น้ำชีและแม่น้ำสาขาไหลผ่านพื้นที่จังหวัด ต่าง ๆ คือ

1. อำเภอนองบัวแดง จัตุรัส บานเขว เมือง และอำเภอกอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ
2. อำเภอดง และอำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา
3. อำเภอพล ชนบท บานไผ มัญจาคีรี และอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
4. อำเภอโกสุมพิสัย เมือง และอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม
5. อำเภออาจสามารถ พนมไพร เมือง ธวัชบุรี โพนทอง และอำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด
6. อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
7. อำเภอเมือง คำเขื่อนแก้ว และอำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร
8. อำเภอเชียงยืน และอำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

9. อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ

เมื่อไหลผานตามจังหวัดต่าง ๆ แล้ว ก็ไปรวมกันกับแม่น้ำมูลที่ระหว่าง ตำบลหนองแวง อำเภอกันทรารมย์ กับตำบลหนองบัว อำเภอมือ จังหวัดอุบลราชธานี จากสภาพภูมิศาสตร์เช่นนี้ จึงทำให้บริเวณดังกล่าวเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และทำให้มีชุมชนหนาแน่นขึ้นอย่างชัดเจนในสมัยทวารวดี และมีแม่น้ำสายเล็ก ๆ ไหลผาน อาทิ แม่น้ำสาธคาม ไหลลงแม่น้ำโขง และแอ่งโคราชหรือบริเวณอีสานใต้ มีแม่น้ำมูลแม่น้ำชีและสาขาไหลผาน เช่น ลำน้ำปาว ไหลลงสู่มแม่น้ำโขง ทางตะวันออก เช่นเดียวกัน

ดังนั้นจึงพบแหล่งที่ตั้งชุมชนโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากถึง 683 แหล่ง โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่แอ่งกระทะตามแนว แม่น้ำมูล-ชี มีอัตราการกระจายหนาแน่นมาก

ภาคตะวันออก บริเวณแม่น้ำบางปะกง สมัยทวารวดี ก็เป็นเวียงทะเล พื้นที่ชายฝั่งส่วนใหญ่เป็นที่ราบต่ำใกล้ระดับน้ำทะเล และเมืองโบราณหลายแห่งทางด้านตะวันตกตั้งอยู่ในบริเวณที่เว้าเข้ามาเป็นอ่าว เช่นเดียวกับ**เมืองคูบัว เมืองนครปฐมโบราณ เมืองอุทอง** เป็นต้น เพียงแต่บริเวณชายฝั่งตั้งแต่ เมืองคูบัวลงไปทางใต้จนถึงเพชรบุรีมีลักษณะเป็นหาดทราย ส่วนชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของอ่าวไทย มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มต่ำกว่าชายฝั่งตะวันตก เมืองโบราณส่วนใหญ่จะตั้งลึกเข้าไปในแผ่นดิน บริเวณที่สูงกว่าและมีทางน้ำติดกับตัวอ่าวแม่น้ำเจ้าพระยา ในตอนใกล้อ่าวไทยเลย ทำให้ไม่พบเมืองโบราณสมัยทวารวดีบนฝั่ง อย่างไรก็ตาม ต่อมามีการค้นพบแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี ในบริเวณเมืองดงละคร จังหวัดนครนายก เมืองมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี และเมืองพระรถ จังหวัดชลบุรี เมืองประกอบหลายอย่างและเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการปลูกข้าว อยู่ใกล้ที่ลุ่มแม่น้ำใหญ่ถึง 3 สาย และใกล้ชายฝั่ง มีลำน้ำสามารถติดต่อระหว่างที่ตั้งของเมืองกับทะเลได้เป็นอย่างดี สันนิษฐานว่า เมืองโบราณแถบนี้คงเป็นเมืองท่าติดต่อกับชาวต่างประเทศที่มาทางทะเลมาตั้งแต่สมัยทวารวดี

ภาคเหนือ บริเวณภาคเหนือของประเทศไทยมีการอยู่อาศัยมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เช่นกัน มีชุมชนโบราณในบริเวณลุ่มแม่น้ำน่านตอนกลางทั้งหมด 40 แห่ง แบ่งเป็นเมืองและ ชุมชนโบราณ 18 แห่ง เป็นแหล่งโบราณคดี 22 แห่ง แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางวัฒนธรรม ของชุมชนโบราณบริเวณลุ่มแม่น้ำน่านตอนกลางว่า **ทวารวดี** มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ผ่านสมัยสังคมเมืองและรัฐที่เก่าแก่ที่สุดในภาคเหนือ ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำสำคัญ 2 สาย คือ **ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่ปิง มีเมืองหริภุญไชยหรือลำพูน**เป็นศูนย์กลาง และที่ราบลุ่มแม่น้ำ ลางอยู่ที่**เมืองเขลางค์นครหรือลำปาง** ทั้งนี้มีความเจริญรุ่งเรืองเนื่องจากได้รับวัฒนธรรมจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาได้เป็นศูนย์กลาง ทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ ด้วยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13-19 กล่าวได้ว่าภาคเหนือของประเทศไทย มีกลุ่มคนตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว และเป็นศูนย์กลางอารยธรรมแบบทวารวดีที่เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13-19 ทั้งยังมีความสัมพันธ์ทางด้านการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับประเทศข้างเคียง

ชุมชนและแคว้นดั้งเดิม และร่องรอยชุมชนสมัยทวารวดี

ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์และรุ่งเรืองมาแต่อดีตเหมือนกับประเทศอื่น ๆ บริเวณ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีกลุ่มคนเคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นบ้านเมือง และมีพัฒนาการทางวัฒนธรรมมาแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ไม่น้อยกว่าหมื่นปีมาแล้ว เพราะเกือบทั่วภูมิภาค ล้วนอยู่ในภูมิภาคที่ได้รับอิทธิพลลมที่พัดพาเอาฝนมาตกประจำทุกปี มีความแน่นอนในการเพาะปลูกพืชพันธุ์ที่เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะข้าวปลูกขึ้นได้ทั้งในที่ลุ่มและที่

ดอน เป็นภูมิภาคที่มีธรรมชาติ อำนวยความอุดมสมบูรณ์ให้แกการตั้งหลักแหล่งของมนุษย์มาก ต่อมาราว 2,500 ป มีพัฒนาการสังคมวัฒนธรรมต่อเนื่องเป็นบ้านเมืองสืบมาจนถึง ยุค"ทวารวดี" และมีความเกี่ยวดองเป็น"เครือญาติ"กับบ้านเมืองและแคว้นที่อยู่โดยรอบ อย่างน้อย 3 กลุ่มใหญ่ ที่เรียกตัวเองว่า "คนไทย" มีคน **กลุ่มแรก** เป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมอยู่มาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์มากกว่า 3,000 ป **กลุ่มที่สอง** เป็นคนจากภายนอกที่เคลื่อนย้ายเข้ามาทางลุ่มแม่น้ำโขง ลงมาตามเส้นทางคมนาคมทางบก ตะวันตก-ตะวันออกกับเหนือ-ใต้ ผ่านลำน้ำนาน-ยม-ปง คือเมืองเหนือจนถึงลุ่มน้ำเจ้าพระยาในสมัยต่อมา **กลุ่มที่สาม** เป็นคนจากภายนอกเคลื่อนย้ายเข้ามาทางทะเล เลียบชายฝั่งจากกวางตุ้ง- กวางสี และเวียดนามเข้าสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา รวมทั้งพวกที่มาทางทะเลอันดามัน ด้วยจากการอาศัยแม่น้ำใหญ่และสาขาที่ไหลผ่านชุมชนน้อยใหญ่ที่ตั้งอยู่ เป็นเส้นทางใน การคมนาคม สวนทางบก สามารถใช้เส้นทางเดินเท้าได้ เช่นทางพามีเส้นทางบกจากเมืองทวาย ผ่านเจดีย์สามองค์ มาตามลำน้ำ กาญจนบุรี เข้าสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาทางหนึ่ง อีกทางหนึ่งติดต่อลุ่มน้ำพระเจ้ายากับดินแดนแถบทะเลสาบ เขมรผ่านทางแม่น้ำปราจีน และอรัญประเทศ การที่สามารถติดต่อกับดินแดนต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวางเช่นนี้ย่อม มีผลต่อชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณภาคกลาง ทั้งด้านเศรษฐกิจตลอดจนการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม อย่างมาก

นักวิชาการด้านโบราณคดีได้มีการศึกษาชุดค้นเรื่องชุมชนโบราณในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยไว้มาก ทำให้ภาพของชุมชนสมัยทวารวดีแจ่มชัดขึ้นและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา เป็นหลักฐานยืนยันให้เห็นถึงสภาพสังคมสมัยทวารวดีว่ามีอยู่จำนวนมาก และกินบริเวณอย่างกว้างขวาง และทำให้ทราบถึงความเกาแกของแหล่งชุมชนต่าง ๆ ว่า ในอดีตที่เคยมีกลุ่มชนอยู่อาศัยมาแล้ว ในทุกภาคของประเทศไทย

บริเวณภาคกลาง ภาคกลางเป็นบริเวณที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นอาศัย ประกอบอาชีพเกษตรเป็นต้น ทำให้มีกลุ่มชนตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนเข้าสู่สมัยทวารวดี บางแห่งได้พัฒนาสืบเนื่องเข้าสู่สมัยสุโขทัย บางแห่งก็ขาดช่วงไป ผู้วิจัยขอแบ่งเป็น หลายกลุ่มคือ 1)กลุ่มที่พบร่องรอยตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 8-10 และกลุ่มที่พบตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11- 16 เป็นต้น กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 8-10 ได้แกชุมชนบริเวณกลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยบริเวณเมืองจันทเสน อำเภอดาคลี จังหวัดนครสวรรค์ มีผู้อยู่อาศัยมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 4 2).บ้านคูเมือง อำเภอนิคมบ่งชี้ จังหวัดสิงห์บุรี มีคนอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยพูนัน (พุทธศตวรรษที่8-10)และอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยอยุธยา 3).บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี พบโบราณวัตถุมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-15 หลักฐานชี้ให้เห็นถึงการแต่งกาย วิถีชีวิต สภาพสังคมของคนสมัยทวารวดีได้เป็นอย่างดี เช่น ประติมากรรมปูนปั้นรูปบุคคล รูปสตรีพร้อมเครื่องดนตรี เป็นต้น

กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11-16ได้แกชุมชนบริเวณ นครปฐมสมัยโบราณเจริญรุ่งเรืองอยู่ในที่ราบภาคกลางพุทธศตวรรษที่ 11-16 บ้านดงเมือง อำเภอหนองแซง จังหวัดสระบุรี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-16 มีการติดต่อกับเมืองโบราณอื่น ๆ ในภาคกลางตะวันตกด้วย **บ้านดอนตาเพชร** อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี เป็นชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์ ติดต่อกับชุมชนภายนอกไกลเคียงและชุมชนที่อยู่ไกลออกไปเช่น อินเดีย เวียดนามและจีนแผ่นดิน (ค้นทางโบราณคดีในประเทศไทย", หน้า 37-38) ดำรงพันธ์ อินฟ้าแสง, "การจัดระบบฐานข้อมูลของผลการศึกษาลักษณะดินที่ได้จากการขุด เมืองพงดักอำเภอนาทม จังหวัดกาญจนบุรี เป็นชุมชนที่มีผู้อยู่อาศัยมาตั้งแต่ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 11 เรื่อยมาจนถึง

พุทธศตวรรษที่ 16 บ้านโป่งมะนาว อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี มีการอยู่อาศัยมาอย่างน้อย 2 ระยะ คือ ระยะแรกประมาณ 3,000- 3,500 ป ระยะที่สองประมาณ 1,500-2,300 ปมาแล้วเมืองลพบุรีหรือเมืองละโว้ จังหวัดลพบุรี เป็นชุมชนโบราณแห่งเดียว ที่มีผู้อยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน บ้านพรหมหินใต้ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี มีคนอยู่อาศัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะ จนถึงสมัยทวารวดี

อุตะเถา อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท มีกลุ่มชนอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มีความชัดเจนในสมัยทวารวดี

เมืองศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีกลุ่มชนอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์รับวัฒนธรรมทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 12 ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 16 รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอม บริเวณฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางยังตรวจพบเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดิน ล้อมรอบแบบทวารวดี จากภาพถ่ายทางอากาศอีก 54 เมือง ในเขต นครสวรรค์ ชัยนาท อุทัยธานี สิงห์บุรี ลพบุรี สระบุรี อ่างทอง สุพรรณบุรี นครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี ชลบุรี ฉะเชิงเทราและปราจีนบุรี และกรมศิลปากร ได้สำรวจพบร่องรอยของเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลาง เพิ่มขึ้นอีก 16 เมือง ในเขตนครสวรรค์ ชัยนาท สิงห์บุรี ลพบุรี ราชบุรี นครปฐมและชลบุรี

เมืองอู่ทอง ในเอกสารชมพูทวีป (อินเดีย) กับลังกาทวีป (ลังกา) เรียก "สุวรรณภูมิ" ส่วนเอกสารจีนเรียก "จินหลิน" ล้วนมีความหมายเหมือนกันคือ ดินแดนทอง ตรงกับชื่อในตำนานว่า อู่ทองที่ตั้งเมืองอู่ทอง อยู่กึ่งกลางระหว่างแม่น้ำแม่กลองกับแม่น้ำท่าจีน โดยมีเส้นทางน้ำเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน คือลำน้ำทวนกับลำน้ำจรเข้าสามพันอู่ทอง (แถว บনสด-จากซ้ายไปขวา) ภิคุอุ้มบาตรทำด้วยดินเผา แสดงการรับอิทธิพลพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ พบที่ อ.อู่ทอง จ.สุพรรณบุรี บาตรดินเผาใส่เหรียญกษาปณ์รูปสังข์ พบที่คอกช้างดิน เมืองอู่ทอง คนชาติภาษาต่างๆ ที่เดินทางเข้ามาแลกเปลี่ยนค้าขายสิ่งของกับภูมิภาคสุวรรณภูมิสืบเนื่องถึง สมัยหลังๆ มีหลักฐานปูนปั้นรูปหน้าคนชาติภาษา พบทั่วไปตั้งแต่เมืองอู่ทอง จ.สุพรรณบุรี, เมืองนครชัยศรี จ.นครปฐม, และที่เมืองคูบัว จ.ราชบุรี ฯลฯ

พบตะเกียงโรมัน พบที่ ต.พดด้วง จ.กาญจนบุรี บนเส้นทางเมืองอู่ทองและเหรียญโรมัน พบที่เมืองอู่ทอง อ.อู่ทอง จ.สุพรรณบุรี นักโบราณคดีกรมศิลปากรอธิบายว่า ด้านหน้ามีรูปพระพักตร์ด้านข้างของจักรพรรดิซีซาร์ วิคโตรินุส (กษัตริย์โรมัน ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ.81-814) สวมมงกุฎยอดแหลมป็นนแฉก มีตัวอักษรล้อมรอบอยู่ริมขอบของเหรียญ IMP C VICTORINUS PF AUG ซึ่งเป็นคำย่อของ Imperator Caesar Victorinus Pius Felix Auguste แปลว่า จักรพรรดิซีซาร์ วิคโตรินุส ศรีทศา ความสุข เป็นสง่า

ส่วนด้านหลังของเหรียญเป็นรูปของเทพีอาธีนา "อู่ทอง" ศูนย์กลางพุทธศาสนาเก่าที่สุดของรัฐทวารวดี อู่ทองเป็นชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีร่องรอยการติดต่อกับอินเดียมาตั้งแต่หลัง พ.ศ. -400(พุทธศตวรรษที่ 3-5) อู่ทอง นายบรรหาร ศิลปอาชา แนะนำแนวทาง "แบ่งปันความรู้ เชิดชูศาสนา พัฒนาแหล่งน้ำลำคลอง" บริเวณคูน้ำคันดิน เมืองอู่ทอง อ.อู่ทอง จ.สุพรรณบุรี เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 55 ที่ผ่านมาทีมข่าวประชาชื่นมีรายงานในมติชน (ฉบับวันพฤหัสบดีที่ 15 ตุลาคม 2555 หน้า 1) ว่า คูน้ำคันดินเมืองอู่ทอง อยู่ใกล้ๆ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง ถนนมาลัยแมน ติดกับคลองชลประทาน เยื้องไปทางทิศเหนือ ลักษณะคูเมืองเป็นวงรี ซึ่งปัจจุบันมีสภาพดินขึ้นและจอกแค้นวัชพืช ขึ้นปกคลุมเต็มไปหมด คูเมืองที่จะมีการขุดคลอง และปรับปรุงภูมิทัศน์ในอนาคต เพื่อให้คูเมืองเดิมของอู่ทอง มีความงดงามและรักษาไว้เป็นโบราณสถาน ที่แสดงความเป็น "เมืองอู่ทองของสุพรรณบุรี" ที่มีมาแต่โบราณ ต่อมาอู่ทองเป็นเมืองท่าสำคัญของรัฐทวารวดี และเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของทวารวดี พุทธศาสนาที่ว่าคงจะเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาแบบเถรวาทจาก

อินเดียใต้และลังกา "อุทอง" มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า "สุวรรณภูมิ" ดินแดนที่พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีปที่มีอายุอยู่ในช่วงราว พ.ศ. -300 ได้ส่งพระสมณทูต อุตตรเถระ และโสณเถระ มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท แต่ไม่เคยพบหลักฐานอยู่ในจารึกของพระเจ้าอโศกเลย ผิดจากการส่งสมณทูตไปยังดินแดนอื่นๆ มีจารึกของพระองค์ระบุไว้อย่างชัดเจน หลักฐานเก่าแก่ที่สุดเกี่ยวกับการที่พระองค์ส่งสมณทูตมายังสุวรรณภูมิ ระบุอยู่ในมหาวงศ์พงศาวดารลังกา ที่มีอายุอ่อนลงมาอีกมาก ความเข้าใจเรื่องดังกล่าวในอุษาคเนย์จึงมีรากฐานที่สำคัญมาจากการติดต่อ สัมพันธ์กับลังกาเสียมากกว่า ซึ่งหมายถึงทั้งเครือข่ายของพระพุทธศาสนาเถรวาท

การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี

ประเทศไทยได้มีชุมชนอยู่อาศัยและเจริญรุ่งเรืองมาแล้วแต่อดีตนั่น หมายความว่าดินแดนแห่งนี้มีประชาชนอยู่อาศัยและมีวัฒนธรรมที่เจริญรุ่งเรืองมาแล้วตั้งแต่ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในบทความนี้จะกล่าวถึงสภาพภูมิศาสตร์ของประเทศไทย ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยทวารวดีและสมัยปัจจุบัน รายละเอียดเกี่ยวกับชุมชนและแคว้นดั้งเดิม กำเนิดและการเข้ามาของพระพุทธศาสนา ความสัมพันธ์ของทวารวดีกับแคว้นต่างๆ เชื้อชาติของ กลุ่มชนใน สมัยทวารวดี อิทธิพลและบทบาทของอารยธรรมอินเดียที่มีต่อภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ในสมัยทวารวดี ตลอดจนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ทวารวดี

สมัยโบราณดินแดนบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เรียกว่าสุวรรณภูมินี้ มีลักษณะทางกายภาพทางภูมิศาสตร์ที่แบ่งได้เป็น 3 ส่วน(ผาสุข อินทราวุธ, (2548:3-4.)

1. ส่วนที่เป็นผืนแผ่นดินใหญ่(Mainland) ตั้งอยู่ทางตะวันออกของประเทศอินเดียและทิศใต้ของประเทศจีน ที่สำคัญอยู่ติดกับทะเล ประเทศที่มีพื้นที่อยู่ติดทะเลและสามารถติดต่อ กับโลกภายนอกโดยทางทะเลได้สะดวก ได้แก่ประเทศพม่า ไทย มาเลเซีย สิงคโปร์ เขมร และเวียดนาม

2. ส่วนที่เป็นผืนแผ่นดินคาบสมุทร (Peninsula) ติดต่อกับทะเล มีลักษณะเป็นแหลมใหญ่ ยาว ยื่นลงไป ในทะเล มี 3 ส่วนคือ คาบสมุทรพม่า มลายู คาบสมุทรอินโดจีน โดยคาบสมุทรมลายู มีความยาวที่สุด มีทางผ่าน 2 แห่ง คือช่องแคบมะละกา และช่องแคบซุนดา และแหลมมลายูเป็นชุมทางแยกใช้เป็นจุดนัดพบของพวกพอลาคะวันออกกับตะวันตก

3 .ดินแดนที่เป็นเกาะ (Islands) เป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่ในทะเลหรืออยู่ในมหาสมุทรอินเดียและมหาสมุทรแปซิฟิกประเทศไทยอยู่กึ่งกลางของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia) หรือกลางแหลมสุวรรณภูมิ (พระโสณคณาภรณ์(ระแบบ จิตญาโณ), 2529:377.) 2 แยกกว้าง ๆ ได้ 2 ส่วน 3 คือ ผืนแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะ มีลักษณะทาง ภูมิศาสตร์ที่เกื้อกูลให้เกิดผลดี ทำให้ได้รับประโยชน์จากลมมรสุมทะเลอย่างน้อย 2 ด้าน คือ 1) ด้านการกสิกรรม และ 2) ด้านการค้าด้วยเรือทางทะเล ทำให้บริเวณประเทศไทยกลายเป็นจุดหมายปลายทาง ของเส้นทางคมนาคมค้าขาย ทางทะเลมาแต่โบราณ เป็นตัวเชื่อมโยงการแลกเปลี่ยนค้าขายระหว่างโลกตะวันออกกับตะวันตกประเทศไทยมีแม่น้ำสำคัญขนาด 2 ข้าง (สุจิตต วงษเทศ, (2549:11-12.) คือ แม่น้ำโขง อยู่ทางตะวันออกและแม่น้ำ สาละวิน อยู่ทางตะวันตก เป็นแหล่งรวมทรัพยากรธรรมชาติ ที่อุดมสมบูรณ์เป็นที่ตั้งหลักแหล่ง ของผู้คนหลายชาติพันธุ์ ตั้งแต่สมัยโบราณ 3,000 ป แล้ว ประมาณ 2,000 ป ต่อมาพบว่าชาวไทยลัทธิขึ้นไปถึงปากน้ำโพ เมืองร้างอำเภอกอฉกกับเมืองละโว้ เป็นเมืองท่าสำคัญริมอ่าวตะวันตกตะวันออก

ยึดกุมเส้นทางคมนาคมทางน้ำ ที่จะขึ้นไปสู่บ้านเมืองในภาคเหนือของประเทศไทย เพราะที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาประกอบด้วยแม่น้ำสำคัญ 4 สาย คือ แม่น้ำแม่กลอง ทาจีน เจ้าพระยา และแม่น้ำลพบุรี มีชื่อเรียกทางภูมิศาสตร์ว่าที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (มานิต วัลลิโกดม, (2521:23.) เป็นที่ราบที่อุดมสมบูรณ์มาก

สรุปได้ว่า

เมื่อศึกษาประวัติศาสตร์สมัยทวารวดีนั้น ทำให้เห็นคุณค่าหลายอย่างอาทิเช่นพระพุทธศาสนาได้กลายเป็นสิ่งที่เปี่ยมเสมือนเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ของคนในชุมชนได้ดีที่สุด สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาช่วยให้การสราญบูรณาการทางวัฒนธรรม ระหว่างผู้คนภายในบ้านเมืองเป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสายดังนั้น จึงพบว่าพระสุปฏิหาริย์ พระพุทธรูปพระพิมพ์ จารึกหลักธรรมต่างๆ พบว่า เป็นสิ่งที่โดดเด่น และมีการสืบเนื่องตลอดเวลาและล้วน ยืนยันให้เห็นชัดเจนว่า พระพุทธศาสนาในถิ่นที่พบพระบรมธาตุ และร่องรอยการบรรจุพระธาตุตามสุปฏิหาริย์ เหล่านั้น มีความเจริญรุ่งเรืองและอำนวยประโยชน์สุข ทั้งในโลกนี้และโลกหน้าแก่ผู้ศรัทธาเลื่อมใสและปฏิบัติตามธรรมสมควรแก่ธรรม กล่าวได้ว่า พระบรมธาตุเจดีย์ วัดวาอาราม และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกหลายอย่างในพระพุทธศาสนา ยังคงเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อการดำรงอยู่ร่วมกันใน สังคม และเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความสัมพันธอันดี ระหว่างชุมชนและประเพณีรวมในสังคมได้อย่างดี ยิ่งมาตั้งแต่ อดีตจนถึงปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- Phothinantha, S., (1972) , phūm prawat phra phut sāsanā, (Krung Thēp... :nak phibannākhān,) .
เสถียร โพธิ์นันทะ, , (2515), ภูมิประวัติพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร,) .
- Krom Sinlapākōḡ , bōrānnakhadī mūāng ‘ū thōḡ , (2002) , (nonthaburī : saha mit phrinting ,) .
กรมศิลปากร,โบราณคดีเมืองอุทอง,(2545), (นนทบุรี: สหมิตรพรินต์ติ้ง,) .
- khun wichit mattrā , (1963) , lak Thai , (phra nakhoḡ : ‘aksoḡ bōḡikān ,) .
ขุนวิจิตรมาตรา,(2506), หลักไทย, (พระนคร: อักษรบริกร,) .
- Inthayotha, T, (1991) . khrai khū̄ chaothin lumnām chāophrayā̄ læ dām khwān thōḡ mūā
sōḡ , su - 3,000 pīk ‘on , (Krung Thēp... : dān sutthā kānphim , .) .
ทักษิณ อินทโยธา, (2534).ใครคือเจ้าถิ่นลุ่มน้ำเจ้าพระยาและตามขวานทองเมื่อ 2,000-3,000 ปีก่อน,(กรุงเทพฯ:
दानสุทธาการพิมพ์,.
- Saraya, T, (sī) (1989) , . thawān Wadī : prawattisat yuk tōḡ khoḡ Sayām prathet̄ , (Krung Thēp
Mahā Nakhōḡ : ‘aksoḡ samphan , .
- ธิดา สารยา,(ศรี)(2532),.ทวารวดี:ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ,(กรุงเทพมหานคร:อักษรสัมพันธ์, .
- Paknam N. Na , (1999) sinlapa bōrān nai Sayām , (Krung Thēp... : dān sutthā kānphim ,) . -
น.ณ ปากน้ำ,(2542) ศิลปะโบราณในสยาม,(กรุงเทพฯ:दानสุทธาการพิมพ์,) .-
- Intharawut, P, (2005) suwannaphūm chāk lakthān thāḡ bōrānnakhadī , (Krung Thēp... : phāk
wichā bōrānnakhadī khana bōrānnakhadī Mahāwitthayalai Sinlapākōḡ , .
- ผาสุข อินทรารุท,(2548) สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี,(กรุงเทพฯ: ภาควิชา โบราณคดี คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร,.
- _____. (1999) thawān Wadī : kānsuksā choēḡ wikhroḡ chāk lakthān thāḡ bōrānnakhadī ,
_____. (2542)ทวารวดี: การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, (กรุงเทพฯ: อักษรสมัย, .
- Phrathampidok , (Pō‘ō tō) , (2011) chārik bun - chāruk tham , Phim khrang thī 10, (Krung
Thēp... : bōḡisat phim suai kat) ,
- พระธรรมปลูก, (ป.อ. ปยุตโต),(2554) จารึกบุญ-จารึกธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 10, (กรุงเทพฯ:บริษัทพิมพ์ สวย จำกัด),
- Anuchari, P.(sum hiramya) , (2003) . " phraphut sāsanā kap wannakhadī Thai samaisukhoḡthai :
suksā chaphoḡ kōḡanī silā chārukphoḡ ‘akhunrām ngǣ læ suphasit wong " ,
witthayaniphonthoḡ phutsasōḡrommahābanthit phākwichā phraphut sāsanā bandit
witthayalai mahāwitthayalai mahā chulā long kōḡ Na rat witthayalai , .

พระมหาสนิท อนุจารี(สมุหิรัณย), (2546). "พระพุทธศาสนากับวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย: ศึกษาเฉพาะกรณีศิลาจารึกพ่อขุนรามแห่งและสุภาสิตพระร่วง", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, .

Su thatsana Na Ayutthaya, P., (1968) *kānfõ phraphutsāsanã long thī " khuḃnā " m̄āng c̄hangwat rāt burī samai 'asōkmahārāt thung ka c̄hāk PhõSõ sōṅgrōj̄chetsipsām - 703, phimpha khrang thī 2, (phra nakhoṅ c̄haroen̄ tham ,) :*

พรอม สุกตน์ ณ อยุธยา,(2511) การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาลงที่บ้าน "คูบัว" อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษะจาก พ.ศ.273 - 703, พิมพ์ครั้งที่ 2,(พระนครเจริญธรรม,):

Ditsakun, M., (1992) *prawat sāttra 'ēchiā'ākhanoei thung PhõSõ 2000, (Krunṅ Thēp... : bõrisat ru s̄aeng kān phimpha kat ,) .*

ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล,(2535)ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000,(กรุงเทพฯ: บริษัทรุ่งแสงการพิมพ์ จำกัด,) .

Walliphodom, M , (1978) , *suwannaphūm yu thīnai , (Krunṅ Thēp... : rōṅ phimpha kārawēk ,)*
มานิต วัลลิโกดม,(2521), สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน,(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การเวก,)

Wi.X. (Bāī) 1/58, mhā p̄s (bāī) 1/6/82

วิ.อ. (บาลี) 1/58, มหาวส. (บาลี) 1/6/82.

Walliphodom, S, (1996) , *Sayām prathet̄ : phūm lang khoṅg prathet̄ Thai tang yuk duk bap chonthung samai krunṅ siyutthayã rāc̄hā'ānāc̄haksayām , phimpha khrang thī 3, (Krunṅ Thēp... : mati chon ,) .*

ศรีศักร วัลลิโกดม,(2539), สยามประเทศ: ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งยุคดึกดำบรรพจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ราชอาณาจักรสยาม, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: มติชน,).

_____ , 'ārayatham tawan'ōk , . phimpha khrang thī 3, (Krunṅ Thēp... : mati chon ,) .

_____ ,อารยธรรมตะวันออก,พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: มติชน,).

Saisingha, S, Ph̄ṣ̄.Dr. ,(2004) *sinlapa thawān Wadī watthanatham phut sātanã yuk r̄aek roēm nai dindāen̄ Thai , phimpha khrang thī 2, (Krunṅ Thēp... : kān phimpha) , .*

ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ผศ.ดร.,(2547)ศิลปะทวารวดีวัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย,พิมพ์ครั้งที่ 2,(กรุงเทพฯ: ดานสุทธาการพิมพ์, .

Saisingha, S, Ph̄ṣ̄.Dr. ,*sinlapa thawān Wadī watthanatham phut sātanã yuk r̄aek roēm nai dindāen̄ Thai , .*

ศักดิ์ชัย สายสิงห์,ผศ.ดร., ศิลปะทวารวดีวัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย.,

S̄mdēc phracēā brm wnḡṣ̄ t̄hex krm phrayā yub rāc̄hā nu phāph, cedīy' phutht̄hraks'ā,
(krunṅtheph#: 19 Phrs'ā,)

- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรเจดีย์, (กรุงเทพฯ:19 เรื่องเดียวกัน,) .
- Watthanawansa, S. , R๕ , (1999) prawat phra phut sātsanā nai prathet̄ Thai , phimpha khrang thī 4, bōṛisat čharan sanitwong kān phimpha kat , .
- สิริวัฒน์ คำวันสา, รศ.,(2542) ประวัติพระพุทธรศาสนาในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 4, บริษัท จรัสสนิทวงศ์ การพิมพ์ จำกัด, .
- Wirawong, S. , (1997) . (som māi prēm čhit toṇ phū plāē) , prawatsāsōṭōṇ Lāo , phimpha khrang thī 3, (Krung Thēp... : bōṛisat phikkhanet̄ pharintha ting sentoēra kat , .
- ลีล วีระวงส,(2540).(สมหมาย เปรมจิต ต ผู้แปล),ประวัติศาสตร์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ 3,(กรุงเทพฯ: บริษัทพิณเนศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, .
- Ditsakun, S. , S.M.C. , (1971) phraphuttharūp ru nai prathet̄ Thai , bōṛānnakhadī , pō thī sām chabap thī sām (Makarākhom - Mīnākhom sōṅghanhāṛōṣipsī) , .
- สุภัทรดิศ ดิศกุล,ศ.ม.จ.,(2514)พระพุทธรูปในในประเทศไทย, โบราณคดี, ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 (มกราคม-มีนาคม 2514),
- PhraSophonkhanap (rabāp thittayānō) , (1986) prawat sātra phra phut sātsanā , (Krung Thēp... : hānghunsūan kat siwa phōṇ , .
- พระโศภณคณาภรณ์(ระแบบ ฐิตญาโณ),(2529)ประวัติศาสตร์พระพุทธรศาสนา,(กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร,.
- Walliphodom, S. , (2002) . ‘ārayatham tawan‘ōṇ , sinlapa watthanatham chabap phiset̄ , (Krung Thēp... : bōṛisat phikkhanet̄ phrinting sentoēra kat , .
- ศรีศักร วัลลิโภดม,(2545).อารยธรรมตะวันออก, ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ,(กรุงเทพฯ:บริษัทพิณเนศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, .
- Wongthet, S., (2006) , suwanphūmit nok ra sē prawatsāsōṭōṇ Thai , .(Krung Thēp... : bōṛisat phimpha dī kat ,
- สุจิตต วงษ์เทศ,(2549),สุวรรณภูมิต้นกระแสนประวัติศาสตร์ไทย,(กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ ดี จำกัด,

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

prawattisat thongthin (chu ban nam mang) 'uthong suphanburi ('oelai) supkhon mua wan
thi hok Tulakhom songphanharohoksip'et chak hht . sujitwongthes . com / nung /
chet / local 107555.

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (ชื่อบ้านนามเมือง) อุทอง สุพรรณบุรี (ออนไลน์)สืบค้นเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2561 จาก
hht.sujitwongthes.com/01/07/local107555.

samnakngan kanthongthiao lae kila changwat Suphan buri 'amphoe 'uthong supkhon mua wan
thi yisiphok Tulakhom songphanharohoksip'et chak http : / / www . suphan . biz /
utongnews 01. htmwww . tatsuphan . net.

สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดสุพรรณบุรี อำเภออุทอง สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2561 จาก
http://www.suphan.biz/utongnews01.htmwww.tatsuphan.net.